

Борис Олегович ЯЗЛЮК

доктор економічних наук, професор, декан факультету
аграрної економіки і менеджменту,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: b.yazliuk@tneu.edu.ua

Анатолій Іванович ГУЛЕЙ

доктор економічних наук, доцент, Голова правління Міжбанківської валютної біржі

Надія Петрівна РЕЗНІК

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри біржової діяльності і торгівлі
Національний університет біоресурсів і природокористування України

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

Язлюк, Б. О. Сучасний стан та проблеми розвитку біржового ринку зерна в Україні
[Текст] / Борис Олегович Язлюк, Анатолій Іванович Гулей, Надія Петрівна Резнік
// Український журнал прикладної економіки. – 2018. – Том 3. – № 4. – С. 8–13. – ISSN
2415-8453.

Анотація

У статті розглядаються проблеми біржової торгівлі сільськогосподарської продукції. Особлива увага приділяється оцінці першопричин, які не стимулюють розвиток системи торгівлі через біржові установи вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками. Запропоновані заходи, які спрямовані на підвищення активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Ключові слова: біржовий ринок, товарна біржа, сільськогосподарська продукція, зерно, перспективи розвитку.

Borys Olehovych YAZLYUK

Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Agricultural Economics and Management
Ternopil National Economic University

Anatolii Ivanovych GULEI

Doctor of Economics, Associate Professor,
Chairman of the Board of Interbank Currency Exchange

Nadiia Petrivna REZNIK

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Stock Exchanges and Trade
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

**CURRENT STATE AND PROBLEMS OF THE EXCHANGE GRAIN MARKET DEVELOPMENT
IN UKRAINE**

Abstract

The article considers the problems of exchange trade of agricultural products. Special attention is paid to assessment of the root causes, which does not stimulate the development of the system of trade through exchange institutions by domestic agricultural producers. Measures for improvement of trade intensifying agricultural products are proposed.

Keywords: stock market, commodity exchange, agricultural products, grain, prospects of development.

© Борис Олегович Язлюк, Анатолій Іванович Гулей, Надія Петрівна Резнік, 2018

Вступ

У сучасних умовах функціонування агропромислового комплексу країни важливим напрямком державної політики є розвиток організованого аграрного ринку та формування його інфраструктури. При цьому забезпечення виробництва матеріально-технічними ресурсами і сировиною, реалізація сільськогосподарської продукції і продовольства має ґрунтуватися на принципах прозорості та конкуренції.

Для забезпечення таких напрямків розвитку аграрного сектору економіки, важлива роль відведена товарній біржі як організатору ринкових взаємовідносин між учасниками аграрного ринку, що має позитивно вплинути на підвищення ефективності виробництва й збуту сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна й зміцнити авторитет держави на світовому ринку.

За таких умов своєчасним стає вдосконалення й подальший розвиток регіонального біржового ринку зерна як базової складової вітчизняної біржової діяльності на аграрному ринку. Наявність активного регіонального біржового ринку забезпечує успішне ведення господарської діяльності на основі паритетного ціноутворення на продукцію й матеріально-технічні ресурси, необхідні для її виробництва.

Біржовий ринок у нашій країні не зайняв відповідного місця як того вимагає ринкова економіка й потребує переосмислення його ролі та призначення. Це пояснюється як відсутністю необхідних організаційно-економічних умов для його ефективного функціонування, так і відношенням до біржової торгівлі потенційних її учасників, насамперед виробників зерна, продавців матеріально-технічних ресурсів, трейдерів.

Вивчення проблем функціонування біржового товарного ринку займались зарубіжні й вітчизняні вчені, серед яких вагомими є праці: Х.Воркінга, П. Гарсія, Р. Грея, К. Дусака, А. Комара, О. Маслака, Л. Примостки, Н. Резнік, Ю. Рубана, Д. Сігела, Дж. Сороса, О. Сохацької, В. Томака, В. Яворської [1-5] та інших.

Мета статті

Метою статті є дослідження основних проблем розвитку біржового ринку зерна й висвітлення можливих перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Біржовий товарний ринок посідає чільне місце у сучасній ринковій економіці. Нині товарні біржі обслуговують потреби товарних ринків, забезпечуючи прозоре ціноутворення і віддзеркалюючи усі процеси, які відбуваються у суспільстві. У нинішніх реаліях стан розвитку економічної системи визначається рівнем функціонування біржового ринку [2].

Біржові механізми, на перший погляд, прості, але вони забезпечують передбачене ціноутворення, демонополізацію, «деолігархізацію» ринків і, основне, ефективне управління, організацію виробництва, реалізації, зберігання промислової сировини й сільськогосподарської продукції, забезпечуючи достатній і максимально прогнозований рівень прибутковості для усіх учасників і стабільний розвиток економіки на макро- та макрорівнях у цілому.

Успішне функціонування цієї системи, як показує світова практика, досягається розумним поєднанням зусиль держави й громадськості, передусім біржової спільноти, шляхом вироблення чіткої довгострокової програми розвитку біржового ринку та створення відповідного законодавчо-правового поля, яке забезпечує ефективність діяльності цього ринку. При цьому, стратегія його розбудови в кожній країні

формувався у залежності від традицій, ментальності й готовності спільноти сприйняти її, а головне старанно виконувати [1, 3, 4].

Сьогодні, незважаючи на позитивний світовий досвід, у практиці побудови вітчизняного біржового товарного ринку домінує напрям мінімального втручання держави у цей процес. Відомий у світі фінансист, біржовик і філантроп Дж. Сорос, який накопичив багатомільярдний капітал на біржовому ринку зазначив, що не можливо збудувати цивілізований біржовий ринок без втручання держави, функції якої зводяться, перед усім, до створення законодавчо-правового поля й контролю за його втіленням. Наглядові і контролюючі функції в демократичному суспільстві розподіляються між громадськими організаціями й державним апаратом [5].

На превеликий жаль, вітчизняний товарний біржовий ринок практично не виконує жодної з функцій, які він забезпечує в країнах з розвинутою ринковою економікою. Він створений і діє без наявності цілісної державної стратегії його розвитку й відсутності досконалого законодавчо-правового поля.

Координацію й управління розвитком біржового товарного ринку в країні протягом багатьох років здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України разом з профільними міністерствами і відомствами. Недооцінка з їхнього боку важливості його розбудови призвела до занепаду, дискредитації й повної деградації цього ринку. Обсяги торгівлі за останні роки різко скоротились.

Практично всі вітчизняні біржі не мають сучасної матеріально-технічної бази, електронних систем торгівлі й клірингу, малопотужні, середній розмір статутного капіталу кожної із них не перевищує 300 тис. грн, а сума щорічних надходжень ледь досягає 100 тис. грн, вони і надалі залишаються інвестиційно непривабливими, укомплектованими фахівцями, які недосконало володіють знаннями сучасних біржових технологій, торгують лише спотовими й форвардними контрактами [1]. Зазначимо, що біржова торгівля продукцією й товарами за I квартал представлена в основному спотівим ринком. На умовах спотових операцій було виконано 99,3 % всіх біржових операцій. Форвардні контракти склали лише 0,6 %. В Україні форвардні закупівлі зерна передбачені в одній із програм державної підтримки сільського господарства, участь в якій беруть виключно сільськогосподарські товаровиробники, її вперше було запроваджено у 2007 р. [6]. Форвардні закупівлі зерна передбачають придбання товару на організованому аграрному ринку для потреб державного інтервенційного фонду у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого придбання під час укладення форвардного біржового контракту. Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року передбачено, що форвардний контракт – це цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором. Здійснення форвардних закупівель зерна регулюється Законами України № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р., «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р. № 37-IV, постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» від 16 травня 2007 р. №736 із наступними змінами і доповненнями, іншими нормативно-правовими актами. Законом «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачено, що підтримка сільськогосподарських товаровиробників незалежно від виду й обсягу продукції, яку вони виробляють, може надаватися шляхом застосування державних форвардних закупівель зерна на організованому аграрному ринку України [6].

В останні роки намагання активних прихильників біржового товарного ринку не призвели до покращення його розвитку. Розроблений і прийнятий ще в 2004 р. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», в якому був

врахований досвід країн з перехідною економікою щодо розбудови біржового ринку, визначив основи державної політики в бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах розвитку аграрного біржового ринку. Для вирішення вказаних цілей було передбачено створення Аграрного фонду, Аграрної біржі, Державного інтервенційного фонду й обґрунтовано організаційні механізми створення організованого аграрного ринку. Проте, цей закон і до цього часу існує без чіткої стратегії розбудови, в ньому не розроблений ефективно діючий механізм товарних і фінансових інтервенцій для підтримання рівноваги ціноутворення, що призвело до монополізації аграрного ринку трейдерами і постачальниками матеріально-технічних ресурсів. До цього часу на Аграрній біржі не впроваджена торгівля ф'ючерсами й опціонами на сільськогосподарську продукцію, не створена відповідна інфраструктура. Практично більшість позицій цього закону, які передбачали розбудову біржового товарного ринку, не виконані.

На вітчизняному ринку зерна, олійних й інших культур сьогодні від імені держави продовжують приймати участь чотири державні установи. Не дивлячись на їх чітко визначені функції директивними документами, особливо ПАТ Аграрного фонду, їхня присутність не впливає на стабілізацію і регулювання ціноутворення, підвищення конкурентоспроможності на вітчизняному і світовому ринках, ефективність управління накопиченими товарними запасами, а відзначаються вони лише кількістю порушених кримінальних справ. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків продовольчих товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого підвищення споживчих цін і призводить до дестабілізації економіки у цілому.

Про негативні наслідки відсутності біржового ринку свідчать факти монопольного ціноутворення на ринку зерна. Нині ціни на внутрішньому ринку, особливо в перші місяці збору урожаю, диктуються провідними зернотрейдерами, внаслідок чого, як показують дослідження зарубіжних фахівців, вітчизняний товаровиробник одержує близько 66 % від кінцевої ціни реалізації, щорічно не доотримуючи мільярди гривень [1].

Безплідні дискусії щодо ефективності функціонування державної Аграрної біржі та інших бірж, які постійно провокуються прихильниками «вільної економіки», привели до повного занепаду біржового ринку й більшість бірж, незалежно від їх форми власності. Досвід Індії, Китаю й інших країн свідчить про високу ефективність функціонування бірж, де одним із засновників виступає держава. Ці біржі протягом останніх років постійно входять в топ-десять провідних бірж світу. Не до кінця сприймаючи, а можливо навіть не розуміючи, що відбувається в країні на фізичних ринках газу, металів, нафтопродуктів, валюти, сучасні «реформатори», на превеликий жаль, направляють на такий же шлях розвитку й аграрний ринок, за мовчазної згоди Мінагрополітики України. Тому, вимагає особливої уваги розбудова інфраструктури для функціонування біржового товарного ринку, передусім, таких його елементів, як клірингово-розрахункової системи, біржових складів, електронних платформ. Не менш важливе значення відіграє робота з підготовки й перепідготовки фахівців та охоплення інформацією виробників, переробників, трейдерів та інших верств суспільства щодо переваг біржової торгівлі.

Можна лише прогнозувати, що при такому стані розвитку біржового аграрного ринку в нашій країні, що займає провідне місце у світі за експортом агропродовольчої продукції, найближчим часом можуть з'явитись й інші вищевказані схеми ціноутворення для фуражної кукурудзи, пшениці, ячменю і т.д. Отже, така перспектива вже сьогодні змушує нас задуматись.

Для негайного виправлення стану щодо подальшого розвитку біржового товарного ринку в країні необхідно:

– включити в програму діяльності Уряду питання розвитку біржового товарного ринку, з одночасним затвердженням Концепції його розвитку до 2025 р.;

– розроблену Концепцію розвитку біржового товарного ринку до 2025 р. винести на суспільне обговорення з подальшим затвердженням її Урядом. У межах цієї концепції розробити й подати на розгляд до Верховної Ради проекти Законів «Про товарний біржовий ринок», «Про товарні деривативи», «Про кліринг і біржову розрахункову діяльність», в яких передбачити механізм державного регулювання біржового товарного ринку й створення спеціального державного органу його регулювання;

– внести зміни й доповнення до Податкового, Господарського та Кримінального кодексів України, кодексу України про адміністративні правопорушення та законів України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про ціни і ціноутворення», «Про банки і банківську діяльність».

Стосовно функціонування біржового ринку продукції агропромислового комплексу, який найбільше потерпає від відсутності в країні чітко діючої системи ринкових взаємовідносин, то тут необхідно зробити такі кроки:

– прийняти в новій редакції Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», де кардинально змінити підходи до розбудови організованого аграрного ринку, підвищення ролі держави в цьому процесі, а головне – передбачити фундаментальне реформування ринку сільськогосподарської продукції;

– реорганізувати й об'єднати державні структури, які працюють на агропродовольчому ринку в єдину структуру, головними функціями якої повинні стати виконання міждержавних торгівельних угод з продажу агропродукції, активна торгова позиція на внутрішньому ринку, товарні й фінансові інтервенції, фундаментальна робота по впровадженню форвардної закупівлі агропродукції через біржовий ринок;

– враховуючи позитивний досвід багатьох країн світу, де за активної участі держави створений високоефективний біржовий ринок, вважаємо за необхідне реорганізувати діючу Аграрну біржу, залучивши до її засновників провідних вітчизняних зернотрейдерів, керівників аграрних холдингів, інвесторів, одну із провідних бірж світу, інформаційні агентства, професійні об'єднання. При цьому, залишивши за державою 50 % +1 акцію;

– забезпечити у короткий термін на реорганізованій Аграрній біржі функціонування єдиної національної торгової електронної системи й клірингово-розрахункового центру, що дасть можливість здійснювати біржову торгівлю одночасно в усіх регіонах країни за всіма видами біржових товарів й організувати товарні та фінансові інтервенції на цьому ринку.

Враховуючи національну важливість ринків зерна й олійних культур для забезпечення їх стабільності функціонування необхідно розробити систему законодавчо-правових актів, якими передбачити:

– експорт зерна зарубіжними й вітчизняними зернотрейдерами дозволяється здійснювати лише за умов формування цін на організованому біржовому ринку;

– купівля і продаж товарного зерна, насіння олійних культур на внутрішньому ринку в обсязі понад 400 тонн здійснюється виключно через електронну платформу та клірингово-розрахунковий центр Аграрної біржі;

– на угоди купівлі-продажу товарного зерна, насіння олійних культур в обсязі понад 100 тонн, які не зареєстровані на біржі, встановлюється акциз;

– здійснювати першочергову фінансову підтримку (пільгове кредитування та ін.) лише тих виробників сільськогосподарської продукції, які здійснюють реалізацію через біржовий ринок;

– преференції з відшкодування ПДВ мають лише ті суб'єкти ринку, які провели розрахунки своїх угод через клірингово-розрахункову систему Аграрної біржі;

– сільськогосподарські підприємства усіх форм власності, які спеціалізуються на виробництві зерна, олійних культур, мають право оподатковуватись єдиним податком IV групи за умови реалізації на біржовому ринку не менше 70 % задекларованих обсягів виробництва цієї продукції.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Комплексний підхід до виконання перелічених заходів стане ефективним у розбудові вітчизняного біржового товарного ринку лише за умов спільних зусиль з боку держави, біржової спільноти, учасників аграрного ринку, що дозволить наблизити біржовий товарний ринок до цивілізованих засад його розвитку і забезпечить прискорення формування ринкових засад економіки в нашій країні.

Список літератури

1. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна: Постанова Кабінету Міністрів України №736 від 16 травня 2007 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7362007п>
2. Маслак О. М. Розвиток біржового ринку зерна. *Вісник Сумського НАУ*. 2008. Вип. 1. С. 202–206.
3. Яворська В. О., Солодкий М. О. Біржовий товарний ринок: навч. посіб. К.: ЦП КОМПРИНТ, 2015. 576 с.
4. Резнік Н. П., Яворська В. О., Солодкий М. О. Світовий біржовий ринок: сучасний стан та тенденції розвитку. *Агросвіт*. 2013. №13. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf.
5. Яворська В. О. Етапи розвитку ф'ючерсної торгівлі на світовому біржовому ринку Приазовський економічний вісник. 2017. № 3. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf.
6. Сорос Дж. Новая парадигма финансовых рынков. Манн: Иванов и Фербер, 2008. 192 с.

References

1. Pro zaprovadzhennya derzhavny`x forvardny`x zakupivel` zerna. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny. [On introduction of state forward procurement of grain. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2007). No. 736 dated 16 May 2007. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7362007п>
2. Maslak, O. M. (2008). «Development of the exchange market of grain». *Visny`k Sums`kogo NAU*. Issue. 1. pp. 202–206.
3. Yavors`ka, V. O. and Solodky`j, M. O. (2015). *Birzhovy`j tovarny`j ry`nok*. [Exchange commodity market]. CzP KOMPRYN`T. Kiev. Ukraine.
4. Reznik, N. P., Yavors`ka, V. O. and Solodky`j, M. O. (2013). «The world stock market: the current state and trends of development». *Agrosvit*. no.13. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf.
5. Yavors`ka, V. O. (2017). «Stages of futures trading development on the world stock market». *Pry`azovs`ky`j ekonomichny`j visny`k*. no. 3. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf.
6. Soros, Dzh. (2008). *Novaja paradigma finansovyh rynkov*. [New paradigm of financial markets]. Ivanov i Ferber. Moscow. Russia.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2018 р.